

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.1>

ІСТОРИЧНА НАУКА ТА НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Наталія Воловчук

*Українська інженерно-педагогічна академія,
вул. Університетська, 16, 61003, м. Харків, Україна*

У статті на філософському рівні акцентується один із чинників формування національної свідомості, а саме потенціал історичної науки. Висувається гіпотеза, що історія як наука здатна на об'єктивному рівні сформувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загальнолюдського, загальнозначущого та універсального.

Продемонстровано, що поширення націоналістичних ідей упродовж XIX–XX ст. сформувало амбівалентне ставлення до таких поняття як нація, націоналізм, національна свідомість: від беззастережного прийняття до тотального відкидання. З одного боку, національна свідомість розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національну свідомість за загальну існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів).

Доведено, що історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяють продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості. Попри складність історичного дослідження у межах роботи з фактами, висування гіпотез та формування історичних інтерпретацій при наявних спотвореннях історичного процесу, ми можемо використовувати досягнення історичних досліджень у процесі формування національної свідомості. Об'єктивне історичне дослідження у сфері політики, культурі, економіці тощо здатне уникнути таких негативних сторін націоналізму як конфліктність, сепаратизм, політична ідеологія, і формувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії знецінюють інтелектуальні досягнення професійних істориків та змушують їх більше уваги звертати на популяризацію своїх наукових праць.

Ключові слова: національна свідомість, нація, націоналізм, історія, псевдо історія.

Постановка проблеми. Феномен національної свідомості, як складової соціального життя народу, становить інтерес для соціально-філософського аналізу. Національна свідомість є сукупністю буденних, практичних та теоретичних ідей, індивідуальних та суспільних прагнень, культурних надбань, що створюють дух нації. Національна свідомість проходить стадії розвитку від усвідомлення власної своєрідності, специфічності, відокремленості до розкриття загальнозначущої, універсальної свідомості. Православний філософ М. Бердяєв на початку XX століття писав, що неприпустимо протиставляти національне та загальнолюдське, оскільки перше є невід'ємною частиною другого. Він вважав, що єдність між людьми є результатом не зникнення індивідуального (національного), а лише його утвердження [1].

Актуальність теми дослідження зумовлена загостренням сучасних соціополітичних викликів, які висувають проблему адекватності змісту національної свідомості щодо питань формування універсальних, загально людських сенсів.

Аналіз літературних джерел демонструє різні підходи щодо розуміння специфіки формування та розвитку «національної свідомості». Від аналізу філософських, історичних, політичних, психологічних аспектів розвитку національної свідомості (В.А. Савчук, Л.В. Барановська, Л.Кулішенко та ін), до розгляду механізмів конструювання національної свідомості, вплив на неї історичної пам'яті та культури тощо (Л. Морозова, О. Дробовська, О. Готра) [2; 3; 4]. В українській філософській думці специфіка національної свідомості пов'язана з кордоцентричністю (О. Кульчицький, Д. Чижевський, І. Бичко, В. Горський та ін.).

У межах запропонованого автором дослідження акцентується потенціал історичної науки та висувається гіпотеза, що історія як наука є одним із чинників, який здатний на об'єктивному рівні сформуванню національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального.

Постановка завдання. Мета статті проаналізувати на філософському рівні поняття «національна свідомість» та суміжних з ним понять «нація», «націоналізм» та виявити роль історичної науки у формуванні та розвитку національної свідомості.

Завдання дослідження: проаналізувати націоналістичні концепції представників німецької філософії – Фіхте, Гегеля, Маркса, концепції кінця XIX століття – від Р.Тарога до конструктивістських та етноцентристських; розглянути можливості історії, як науки, формувати національну свідомість.

У ході дослідження використовується компаративний аналіз та діалектичний метод.

Виклад основного матеріалу. Поняття «нація», «націоналізм», «національна свідомість» уперше з'являються наприкінці XVIII століття під час Французької революції. Е.Х. Карр стверджував, що саме Велика французька революція відкинула поняття держави як особистого володіння монарха, замінивши його ідеєю національного чи народного суверенітету. Феномен націоналізму, пробудження національної свідомості набуває універсального характеру не лише у західних країнах у ході боротьби за політичну незалежність, а й поширюється у східних країнах у ході колоніальних завоювань XIX ст.

Одним з перших філософів, який розглянув еволюцію поняття «нація», був І.Г. Фіхте. За часів Фіхте німецька нація ще не була створена і нація, як те, що представляє саме себе, ще тільки мала з'явитися [5]. Освіта та виховання, за Фіхте, є фундаментом створення єдиної нації. Причому Фіхте великі надії покладав на інтелектуалів залучених до мистецтва та науки. Саме вони за допомогою продуманої системи освіти здатні створити нову національну спільність. Поза освітою, поза моральним вихованням, вважає Фіхте, нація втрачається і розпадається.

Нація спочатку виникає поза політичними, правовими та територіальними засадами. Основним фактором, що об'єднує, націю є мова. Люди, які говорять однією мовою, каже Фіхте, вже об'єднані, краще розуміють один одного і представляють якість ціле. Але Фіхте цікавить не мова як така, а самобутність мови, тобто її життєва сила. Фіхте покладає великі надії на живу німецьку мову. Він вважав, що французька та англійська мови пройшли зеніт слави та вичерпали себе. Слов'янські мови ще не розкрили свого потенціалу, а для німців настав час розкрити свою історичну місію. У «Промовах до німецького народу» Фіхте звертається до німецького народу, який має виховати в собі націю, розкрити в ній «живильний подих» духовного світу. Похвала Фіхте на адресу німецької нації – це похвала вчителя учню, який ще має розкрити свій перспективний

потенціал. У ХХ столітті ідеї Фіхте були використані теоретиками націонал-соціалізму, вони намагалися представити Фіхте як свого теоретика, ідейного попередника. Однак основна ідея Фіхте – це створення німецької нації, яка відчуває та реалізує своє історичне та загальнолюдське призначення. Відповідно до загальних філософських уявлень Фіхте мета людства – встановити людські стосунки вільно і відповідно до розуму. Причому розум у Фіхте – це загальний духовний досвід людства, це закон існування живого, а духовна активність – це поступове розкриття розуму.

Досить багато уваги проблемі націоналізму приділяв Г. Гегель. Його філософське вчення – це досить повна концептуалізація ідей ХІХ ст. і насамперед ідеї національної держави. Гегель часто використовує поняття «народ», «нація», при цьому поняттю «нація» надається вужче значення, воно пов'язується з поняттям громадянського суспільства. Мета розвитку держави – перетворити народ на націю. Нація – це об'єднання громадян (просвітницький елемент) і духовна єдність (елемент романтизму), тобто національне – це прояв духу і цей прояв тісно пов'язаний з державою. “The general principle which manifests itself and becomes an object of consciousness in the State, – the form under which all that the State includes is brought, – is the whole of that cycle of phenomena which constitutes the culture of a nation. But the definite substance that receives the form of universality, and exists in that concrete reality which is the State, is the Spirit of the People itself” [6, с. 52].

Модель гегелівського націоналізму має яскраво виражений *громадянський характер* і в рамках цієї моделі Гегель розглядає проблему універсального та партикулярного. Універсальне, світовий дух виявляє себе в ході історичного процесу у формі національного духу тих чи інших народів. Такий підхід дозволяє, з одного боку, аналізувати партикулярну культуру щодо наявності у ній універсального, абсолютного. З іншого боку, показує, що універсальне розкривається під час історичного поступу суспільства.

Що цінного у підході Гегеля? Спроба держави видати національне за загальне веде до того, що національне як розумне та моральне у своїй основі, втрачає розумність і перетворюється на свою протилежність. Людина, з одного боку, може домагатися своїх індивідуальних цілей поза своєї національної власності, вона має стояти на шляху індивідуального розвитку, оскільки не все в національному універсально. З іншого боку, національна культура – джерело цінностей, які формують індивідуальні установки. За Гегелем, держава, як уособлення національної ідеї, має дбати про те, щоб людина могла реалізувати свою *моральність*.

К. Маркс акцентував потенційні небезпеки націоналізму. По-перше, національні ідеї можуть бути використані правлячою елітою для того, щоб відвернути увагу від внутрішньополітичних проблем та перемикнути їх на зовнішньополітичні. По-друге, національне відокремлення призводить до конфліктів. Як зазначає Е.Х. Карр, ставлення Маркса до націоналізму склалося на тлі французької революції, коли визначення нації ще не отримало своє завершення. Звідси й знамените висловлювання Маркса у «Маніфесті Комуністичної партії» про те, що «робочі не мають батьківщини». Маркс протестував проти позбавлення робітників права мати «батьківщину» (Бабер). Пролетаріат, у якого відсутня національна відокремленість, має виконати своє національне завдання – покінчити з буржуазією та завоювати політичне панування. Маркс розглядав націоналізм не як перешкоду до інтернаціоналізму, а як шлях до нього.

Р. Тагор на початку ХХ століття запропонував свою соціально-філософську інтерпретацію понять «націоналізм» і «нація». Індійський дослідник вважав, що історична організація народу в націю – це негативне явище в житті суспільства. Нація руйнує людську свободу, мораль, породжує конфлікти, агресію, сприяє виникненню воєн. Націоналізм – це організація

суспільства владними структурами, вона створюється для панування над власним народом та іншими народами. Тагор підкреслює етатистську та мілітаристську природу націоналізму та відстоює позицію антинаціоналістичного універсалізму та гуманізму. Він розгортає свою аргументацію з прикладу взаємодії Індії, Сходу та Заходу. На початку ХХ століття в Індії посилюються національно-визвольні рухи. На Сході у цей період розроблялися різні сценарії самовизначення націй. Захід своєю чергою, будучи по суті роз'єднаним та конфліктним, виступив для Індії та Сходу як політично та економічно активна сила, яка підпорядковує. У світлі колоніальної політики початку ХХ століття нація та націоналізм постали як механізми, що суперечать універсальній сутності людини.

Гуманістичний підхід Тагор – це мрія про солідарність, це пошук універсальної людської спільноти, подолання культурної роз'єднаності та спільний пошук оптимальних соціальних структур. Кожен народ бере участь у єдиному процесі створення єдиної історії. Народи доповнюють один одного, розкривають різні аспекти людського буття у своєму розвитку. Дух кожного народу важливий. Тагор знаходить у розвитку західної та східної цивілізації ті позитивні аспекти, які необхідно розвивати. Водночас на прикладі взаємодії Заходу і Сходу Тагор показує, що нації породжують відокремленість та конфлікти. Дослідник критикує вихід політичних еліт за свої межі, їхню спробу реалізувати економічні та політичні інтереси, культивуючи міфи про національні відмінності та міф про національну єдність. Нація – це з певними економічними та політичними цілями штучно створене утворення. Суспільства, які називають себе націями, створюють штучну конструкцію та підкоряють себе їй. «A nation, in the sense of the political and economic union of a people, is that aspect which a whole population assumes when organized for a mechanical purpose. Society as such has no ulterior purpose. It is an end in itself. It is a spontaneous self-expression of man as a social being» [7, p. 19].

Що цікавого у критичному аналізі Тагор? Спроба побачити справжні проблеми феномена «націоналізм», що допомагає намітити конструктивні шляхи подолання негативних сторін такого явища, як націоналізм.

Вагомий внесок у розуміння феноменів нація та націоналізм зробили представники історичної школи конструктивізму – Е. Гелнера, Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, Т. Рейджер та ін.?

Перш за все розглянемо конструктивістський підхід Е. Гелнера, який стверджував, що нації виникають у період розвитку індустріального виробництва. Вони пов'язані з культурним життям нації, національні ідеї об'єднують людей при переході від феодалізму до капіталізму водночас на міжнаціональному рівні, нації які усвідомлюють себе по культурній подібності часто знаходяться у конфлікті.

Гелнер виділяє три стадії розвитку історії людства: до аграрну, аграрну та індустріальну. Кожній стадії притаманна певна економічна система, система влади, культура та світосприйняття. Націоналізм зростає у процесі еволюції та взаємозв'язку економіки, влади і культури. На аграрній стадії розвитку людства ще не існує чітко визначених кордонів і держави як такої. Зв'язок між державою і культурою неможливий, не можливо і виникнення і націоналізму. На аграрній стадії створюється держава, розвивається культура, але культура ще не стає вагомим чинником розвитку держави. Культура на цьому етапі розвитку людства має елітарний характер, за межами людського існування залишається більшість населення. Нації з'являються з виникненням індустріального суспільства. економіка цього суспільства тісно пов'язана з мобільністю, інноваціями, егалітарність стає ознакою індустріального суспільства: виникає масове суспільство, централізована система освіти, з'являються соціальні інститути. Цю складну соціальну організацію підтримує держава. Вперше виникає тісний зв'язок між культурою, економікою та державою [8].

Націоналізм, на думку Гелнера, це не теоретична конструкція європейських інтелектуалів, це реалізація природних схильностей людини на колективному рівні. Націоналізм має різні форми, водночас притаманний всім суспільствам на індустріальній стадії розвитку. Виникнення крайніх форм націоналізму Гелнер пов'язує з соціально-економічною сферою, традицією та ідеологією.

Що цінного в концепції Гелнера? Він підкреслює, що попри існуючі агресивні форми націоналізму, в основі цього феномену лежить *культура*, яка уможлиблює існування сучасної держави.

Бенедикт Андерсон у своїй книзі «Уявні спільноти» на основі узагальнення історичного матеріалу приходять до висновку, що нація є уявною цілісністю, мислимим конструктом, а не заздалегідь створеною біологічною чи соціальною даністю. Уявність означає, що нація – це культурний артефакт, який поширюється у просторі та часі та породжує у людях глибокі психологічні уподобання. Андерсон пов'язує націоналізм з такими поняттями, як «релігія» та «спорідненість». Занепад релігійного світогляду призводить до виникнення нації – уявної спільноти. Нація та націоналізм – це породження Нового часу та епохи капіталізму, новий спосіб інтеграції миру та держави. Система освіти підпорядкована стандарту держави, чітка мовна політика, поширення та контроль друкованої продукції призводять до формування національної свідомості, національної ідентичності. Історія в рамках націоналізму сприймається однаково, мова виконує функцію, що контролює. Як представник конструктивізму Б. Андерсон показує, як влада конструює націю та націоналізм [9].

У роботах Е. Гобсбаума нація та націоналізм також постають як історичні феномени, які виникають завдяки винаходу традицій, встановленню фіктивних зв'язків із минулим. Створення національної історії можливе лише за допомогою перебільшення значення одних подій та замовчування інших. Утворення національної держави пов'язане не з перевагами наявності національної ідентичності, а з зусиллями правлячих еліт її сформувати та нав'язати. Визначення нації через такі об'єктивні критерії як - мова, етнічність, спільна територія, спільна історія, спільні культурні риси (визначення Сталіна) є розмитим і дуже зручним для цілей пропаганди та створення ідеології. На підставі цього визначення можна вимагати територіальної автономії та незалежності, не враховуючи існування інших етнічних груп на цій території. Гобсбаум відкидає не тільки «об'єктивні» підстави формування нації, але й суб'єктивні, волюнтаристські. Виникнення нації тісно пов'язано з державою, за межами певної території вона не існує, в розвитку нації важливим є елемент соціальної творчості. Феномен нації треба розглядати, вважає Гобсбаум, крізь призму політичних, технічних, адміністративних та економічних відносин та ідеології [10]. Феномен націоналізму – це не стале поняття, це предмет дискусійного аналізу.

Сучасний дослідник, Майкл Білінг, також вважає, що націоналізм є ідеологією, яка підтримує існуючу державу, але сама ця ідеологія залишається непоміченою: це національний прапор, національна валюта, національні спортивні змагання тощо [11].

У чому можна погодитись із Б. Андерсоном Е. Гобсбаумом та М. Білінгом? Дійсно, історія виникнення націй інколи демонструє штучний характер її створення. Так, наприклад, особливості виникнення російської нації Петром Першим відображені у роботі К. Маркса «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» Завоювання морських просторів, перенесення столиці до Петербурга, налагодження тісних культурних, економічних та політичних контактів із Заходом, – все це призвело до раптового виникнення нової нації. [12]. Питання конструювання німецької нації у XIX столітті привернули увагу ізраїльського історика культури Алона Конфіно. Німці використовували систему освіти та культури для створення успішного німецького проекту. Також дослідник порушує питання, як інші нації

використовують минуле у своїх інтересах для створення власної ідентичності [13]. Водночас як правильно зазначив Е. Сміт, якби перед нами було лише штучне конструювання цього феномену, він не набув би такої поширеності та стійкості.

Ентоні Сміт вважає, що під націоналізмом слід розуміти не лише мовну та культурну спільність. Націоналізм – це специфічні умови формування народу, він пов'язаний з етнічною ідентичністю. Велике значення на формування націй має психологія, почуття народу, саме вони формують специфічну культуру. Без символічних комплексів, що виражають етнічну ідентичність, таку конструкцію як націоналізм не вдалося б створити, тому сучасні вчені, досліджуючи феномен націоналізму, звертаються до етнічної ідентичності народу. Націоналізм вимагає громадянської незалежності, територіальної цілісності та історичної ідентичності. Це ядро національної ідеології. Етнічна ідентичність проявляється в особливій правовій, політичній та економічній ідентичності. Е. Сміт виокремлює важливу складову національної свідомості – роль символічних комплексів, як основи національної ідентичності [14].

Проведений аналіз показує, що феномен націоналізму є амбівалентним. З одного боку, націоналізм розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національне за загальне існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів).

Розглянемо можливості історії як науки сформуванню національної свідомості, позбавлену агресивності, стереотипного мислення, ксенофобії, етноцентризму, сепаратизму. Такої національної свідомості, яка поєднується навколо елементів історичної пам'яті, культурної спадщини та не веде до історичного занепаду нації. Для цього на прикладі робіт Е.Х. Карра [15], Дж. Тоша [16] та статті Вікторії Рейл розглянемо такі питання. У чому специфіка історичної свідомості? Навіщо потрібна історія? Що таке історичний факт, інтерпретація, гіпотеза? Які історичні школи існували в минулому і які нещодавно сформувалися?

Історична свідомість, стверджує Дж. Тош, притаманна кожному з нас різною мірою. Ми всі покладаємось на досвід. Ми звертаємось до історії у межах індивідуальної пам'яті як до засобу самоствердження, як основи для формування власної думки, для розуміння майбутніх можливостей. Пам'ять – це база даних, це засіб осмислення прожитого життя. Колективна пам'ять дозволяє виробити відчуття ідентичності та оцінювати напрям свого розвитку. Щоб зрозуміти існуючий соціальний устрій, ми зобов'язані мати колективну історичну свідомість. Кожне суспільство має колективну свідомість. Спотворення присутні як в індивідуальній історичній свідомості, так і в колективі. Історична свідомість у межах науки передбачає строго тлумачення подій.

Дж. Тош пише: «історична свідомість» і соціальна пам'ять – це не одне й те саме. Існує багато різних підходів до питання про те, що нам відомо минулим і яким чином воно використовується в інтересах сьогодення. З особистого досвіду ми знаємо, що пам'ять не є чимось усталеним і бездоганим: ми щось забуваємо, подальший досвід накладається на більш ранні спогади, змінюються акценти, «згадується» те, чого не було тощо.

У важливих питаннях, пише Дж. Тош, ми прагнемо підкріпити наші спогади з інших джерел. Для колективної пам'яті характерні самі спотворення, адже наші миттєві пріоритети спонукають нас висвічувати в минулому одне і не бачити іншого. У політичному житті саме пам'ять надзвичайно вибіркова, а часом абсолютно помилкова. У цьому плані термін «історична свідомість» передбачає більш суворе тлумачення». Дж. Тош наводить такий

приклад: У період «третього рейху» ті німці, які вірили, що у всіх нещастях у німецькій історії винні євреї, безсумнівно, шукали підтвердження своїм поглядам у минулому, але тоді ми, звичайно, поставимо питання про рівень їхньої історичної свідомості. Іншими словами, мало просто звертатися до минулого, необхідна впевненість у необхідності достовірного ставлення до нього.

Історія як наука намагається підтримати максимально широке визначення пам'яті та надати їй максимальну точність. Наші знання про минуле не повинні обмежуватись актуальними знаннями. Історія потрібна для формування певної колективної ідентичності. Колективна ідентичність потребує загального розуміння подій та досвіду, що поступово формує цю групу. Нехтування історичною достовірністю, історичні фальсифікації потрібні певним групам. Ми повинні пам'ятати, що історія важлива як така, за межами ідеології. Історик повинен бути вище за політичну доцільність. Фундаментальною цінністю історизму є повага до незалежності минулого. Історик не охоронець вічних цінностей, він повинен намагатись зрозуміти історію в її власних категоріях та цінностях. Дж. Тош цитує Ранке: «Не повчати, не укріплювати династію, що керує, а шукати справжню мудрість історії».

Узагальнимо навіщо потрібна історія, за Дж. Тошем. Історія – це джерело творчої енергії. Історія пропонує нам альтернативи, спектр можливостей. Історія дає нам вихід з емпіричного, природного, соціально обумовленого буття. Історія допомагає виявляти довгострокові та короткострокові тенденції розвитку подій, розкриває події у перспективі. Історія – це реалістична основа для змін, інструмент контролю над ситуацією. Історичний контекст розширює наше бачення за межі компетентних спеціалістів. Процесуальне історичне бачення уводить нас від моралізування та ідеологізації. Вікторія Рейл додає, що історія на базі ознайомлення з перспективами минулого дозволяє краще відрізнити дійсність від вигадок та виправдовувати певні політичні та соціальні цілі. Історія – це джерело кращого розуміння самого себе. Досягнення такого розуміння передбачає тимчасове припинення власного упередження та бажання доводити його за будь-яких обставин [17, р. 45].

Важливим у межах історичного дослідження є питання щодо історичних фактів, інтерпретацій та гіпотез. Перш за все, коли ми кажемо про факти, ми повинні звернути увагу на професійний обов'язок істориків – бути точним. Е.Х. Карр формує його так: «точність – це обов'язок, не добросесність». Основна задача історика – знати факт коректно. Звичайні люди схильні не розуміти, що факт каже сам за себе. Але факт починає говорити за себе тільки коли історик до нього звертається, оскільки тільки історики впорядковують факти та вирішують, яким з них давати слово. Історія, яку вивчають звичайні люди, заздалегідь визначена, певним чином відібрана і впорядкована для нас не випадково. Особливість історичних фактів полягає у наступному.

Історичні факти, пише Е.Х. Карр, ніколи не приходять до нас чистими, не існують у чистому вигляді. Факти переломлюються у свідомості історика. Історик повинен розуміти епоху, людей, яких він описує, тобто розуміти, що стоїть за фактами. Важливим є «уявне розуміння». Це означає, що матеріал повинен бути інтерпретований і продуманий. Історик може зрозуміти історичний факт тільки крізь призму теперішнього часу. Погляд історика ХХ століття принципово відрізняється від поглядів істориків минулого.

Таке становище у сфері історичного факту може привести до скептицизму щодо історії, її можливостей. Як ми можемо описувати історичні події об'єктивно, якщо існують різні думки у різні часи? Конструктивний вихід може бути таким. Історія як наука, знаходиться у безперервному процесі формування фактів та інтерпретацій, інтерпретацій та фактів. Дж. Тош разом з Е.Х. Карром приходять до висновку, що історія – це безперервний

процес взаємодії між істориком та фактом, та безперервний діалог між минулим та теперішнім часом. Історик висуває гіпотезу, потім опрацьовує джерела, джерела змінюють гіпотезу і знову здійснюється пошук фактів. Потрібен плюралізм у висуванні гіпотез.

Чи можемо ми вважати історію наукою? Наприклад, Е.Х. Карр вважає, що історія не наука та наводить наступні аргументи. Історія має справу з індивідуальним, наука – із загальним. Історики використовують узагальнення, щоб довести свої положення. Історія не пропонує ніяких уроків. Історія людства непередбачена і історія як наука не пропонує передбачення. Несподівані випадки заважають історичному передбаченню. Ми не можемо передбачити історію, але ми можемо використовувати історію, як науку, розкрити наслідки тих чи інших дій. Історія суб'єктивна: людина досліджує людину. Історія тісно пов'язана з питаннями релігії та моралі.

Попри означені перешкоди до об'єктивного історичного дослідження історики постійно повинні задавати собі питання: «Чому?», висувати гіпотези, продовжувати дослідження, пропонувати інтерпретації. Історичний прецедент не працює, каже Дж. Тош, але відсутність екстраполяції не повинна бути приводом для припинення дискусії. Якщо історики не запропонують нам цілісної картини, її сфабрикують для нас інші люди.

Для того, щоб відновити історичну подію потрібен скрупульозний аналіз та талант письменника. Історичний наратив дозволяє розкрити існуючу концепцію, це інтерпретація ідей. Системний аналіз та критичне переосмислення існуючих концепцій дозволяє формулювати суттєвіші інтерпретації. Важливим є вибір форми.

Для того, щоб зрозуміти наскільки об'єктивним є історичне дослідження у межах формування національної свідомості, слід розглянути основні теми історичних досліджень. Першим кроком історичного дослідження був пріоритет політичної історії (історія дипломатії, конституційна історія, біографія видатних особистостей). Інтерес до політичної історії формувало прагнення до влади. Маніпуляцію історичною свідомістю здатний подолати плюралізм історичних тем дослідження. Історичне дослідження розкриває нам очі на істинні мотиви поведінки, методи боротьби тощо. Робота історика коректує історичні спотворення, формує базу даних, що розширює можливості інтелекту при аналізі подій.

З розвитком історичної науки історики звертаються до економічної та соціальної історії. Економічна історія пропонує ряд об'єктивних факторів – індекси зростання, кількісні показники тощо. Соціальна історія розкриває стан медицини, освіти, науки. Інтерес до економічної та соціальної історії розпочався після економічних криз. Історична художня література, як історичний наратив, пропонує історичне дослідження у доступній для всіх формі. Одним із важливих досягнень сучасної пост класичної історичної науки можна вважати розкриття структурних змін та розвінчання забобонів.

Водночас як справедливо зазначають деякі науковці, окрім професійної історичної науки існує псевдо історія. Грег Меліуш, К. Шейко, Стефен Браун у своїй праці «Псевдо історія, дивна історія: націоналізм та інтернет» досліджують особливості псевдо історії та її вплив на масову свідомість. Однією з головних особливостей псевдо історії є імітація професійної історії. Імітація історії заснована на суб'єктивному бачення автора, на довільному виборі аргументів та на довільній їхній інтерпретації. Сучасний варіант псевдо історії апелює до демократичних принципів, національної самосвідомості та ефективно використовує засоби масової інформації та інтернет. Псевдо історія підриваючи встановлені історичні істини пропонує більш «досконале» пояснення, яке насправді виявляється набором довільних спекуляцій та інтерпретацій. Псевдо історія орієнтується на масову аудиторію, вона відбиває дух часу швидко відгукуючись на нагальні проблеми, вона відбиває інтереси певних політичних культур. Професійні історики не такі мобільні, вони дають

пояснення обережно, із застереженнями. "Pseudo history exists largely in that world where the evidence is slight and the opportunities for the human imagination to roam are consequently large" [18, p. 1485].

Ринок ідей пов'язаний з історичною свідомістю – це сучасний виклик професійному історичному. Професійний історик навчений методології відокремлення правдоподібного від надуманого, але не навчений прийомам риторичної боротьби із псевдо істориками. Обсяг спекуляцій псевдо історії величезний. Пов'язано це з такими факторами: незначна кількість доступних свідчень; можливість творчо конструювати свідчення та генерувати причинно-наслідкові закони, як цілком правдоподібні; апеляція до нових форм наукового аналізу, досить складного для оцінки у гуманітарному середовищі. Автори статті на конкретних прикладах демонструють, як вибудовується «heady mix of wild hypothesis, historical fabrication, and scientific innovation» [18, p. 1486].

Парадигмально псевдо історія використовує науку, її термінологічний апарат, щоб створити історію, що відповідає духу часу. Для відстоювання псевдо історичної позиції активно залучається інтернет-аудиторія, щорічно проводяться конференції, збори, видаються журнали; розробляється потужна риторична стратегія; залучаються до роботи академічні вчені, для збирання доказів звертаються до широкого загалу інтернет-аудиторії; з метою здобути академічне визнання проводяться семінари в університетах. Псевдо історія кидає виклик професійній історії, щоби показати, що займається справжньою наукою. Захоплення аудиторії здійснюється за допомогою ЗМІ та Інтернету.

Професійні історики стоять перед викликом. З одного боку, суспільна свідомість, що тяжіє до фантастичного, екзотичного, спрощеного розуміння історії. З іншого боку, професійний потяг до виділення розумного, доказового, до побудови обґрунтованих інтерпретацій. Автори статті рекомендують професійним історикам більше уваги звертати на популяризацію праць професійних істориків: «Professional historians might find pseudo history horrifying but they will not get very far by attacking it on particular points of detail. Pseudo history cannot be refuted that way. The professionals should be prepared to live with it as a constant irritant, and to devise techniques for making their own stories more attractive to the public» [18, p. 1492].

Підсумовуючи другу частину дослідження ми бачимо, що історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяють продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості. Попри складність історичного дослідження у межах роботи з фактами, висування гіпотез та формування історичних інтерпретацій при наявних спотвореннях історичного процесу, ми можемо використовувати досягнення історичних досліджень у процесі формування національної свідомості. Об'єктивне історичне дослідження у сфері політики, культурі, економіці тощо здатне уникнути таких негативних сторін націоналізму як конфліктність, сепаратизм, політична ідеологія, і формувати національну свідомість навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії знецінюють інтелектуальні досягнення професійних істориків та змушують їх більше уваги звертати на популяризацію своїх наукових праць.

Висновок. Поширення націоналістичних ідей упродовж XIX–XX ст. сформувало амбівалентне ставлення до таких поняття як нація, націоналізм, національна свідомість: від беззастережного прийняття до тотального відкидання. З одного боку, національна свідомість розглядається як прояв універсального на певних етапах історичного розвитку, як шлях до універсального в історичному розвитку народу, як його розум та моральність (Фіхте, Гегель), почуття та цінності (Сміт). З іншого боку, у спробі видати національну

свідомість за загальну існує небезпека національних конфліктів, національної відокремленості, використання національної ідеї з ідеологічною метою (Маркс, Р. Тагор, школа конструктивістів). Історія як наука здатна запропонувати нам широке коло емпіричного матеріалу для власного аналізу, а також аналітичні історичні інтерпретації, що дозволяє продовжувати дискусію у межах формування національної свідомості навколо таких культурних сенсів, що тяжіють до загального та універсального. Водночас сучасні виклики псевдо історії здатні знецінити інтелектуальні досягнення професійних істориків тому змушують їх більше уваги звертати на популяризацію наукових праць.

Список використаної літератури

1. Тімченко О.П. Національні джерела культури у філософській концепції Миколи Бердяєва [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73836/14-Timchenko.pdf?sequence=1>
2. Hüsamettin İnaç Feyzullah Ünal The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective / International Journal of Humanities and Social Science Vol. 3. No. 11; June 2013 Access mode: https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2013/24.pdf
3. Morozova, L., Morozova, O., Drabovska, V., Hrechanovska, O., Martirosian, L., & Benera, V. (2021). Formation of National Culture and National Consciousness in the Postmodern Society. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 257–270. Access mode: <https://doi.org/10.18662/po/12.1Sup1/283>
4. Готра О. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності / INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 143–155. Режим доступу: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90416/86175>
5. Фіхте І.Г. Промова до німецької нації / Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Вид-во Лілея-НВ, 2003. – С. 110–134.
6. Hegel G.W.F. *Lectures on the Philosophy of History*. London: George Bell & Sons, York Str., Covent Garden, and New York. 1894 Access mode: https://hegel.net/hegelwerke/Sibree1894-Lectures_on_the_Philosophy_of_History.pdf
7. Tagore, Rabindranath *Nationalism* Book Club of California; Norwood Press; Berwick & Smith; J.S. Cushing & Co, 1917. – 159 p. Access mode: <https://archive.org/details/nationalism00tagorich>
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/gel11.htm>
9. Андерсон Бенедикт Уявлені спільноти Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Критика Київ 2001. – 272 с.
10. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Ерік Гобсбаум. Пер. з англ. та примітки Т.Корпала. – К.: Укр. Центр духов.культури, 2010. – 288 с.
11. Billig (Michael), *Banal Nationalism*, 1995. [Electronic resource]. Access mode: <https://www.academia.edu/15835130/>
12. Маркс К. Таємниці дипломатичної історії XIX століття [Електронний ресурс] <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41/>
13. Confino, Alon, *The Nation as a Local Metaphor: Württemberg, Imperial Germany, National Memory, 1871–1918*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997.
14. Сміт Е. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. Київ, 2004. [Електронний ресурс] Access mode: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

15. Carr E. H. What is History? London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies. [in English]. 1990. Access mode: http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/E.H._Carr_What_is_History_1961.pdf
16. Tosh Jhon Pursuit Of History: aims, methods and new directions in the study of modern history. 5th Ed. Longman, 2010 – 352 p. Date of review 21.11.21. Access mode: https://archive.org/stream/91288819ToshPursuitOfHistory5thEd/91288819-Tosh-Pursuit-of-History-5th-Ed_djvu.txt
17. Reil V. State of Mind: History and the Narrative of Nationalism Mount Royal Undergraduate Humanities Review, Vol. 4 (2017) p. 36–54. Access mode: https://www.academia.edu/62518565/State_of_Mind_History_and_the_Narrative_of_Nationalism
18. Melleuish G., Sheiko K., Brown S. Pseudo History/Weird History: Nationalism and the Internet / History Compass 7/6 (2009): 1484–1495 Access mode: https://www.academia.edu/31547060/Pseudo_History_Weird_History_Nationalism_and_the_Internet

HISTORICAL SCIENCE AND NATIONAL CONSCIOUSNESS: PHILOSOPHICAL ASPECT

Natalia Volovchuk

*Ukrainian Engineering Pedagogical Academy,
Universitetskay str., 16, 61003, Kharkiv, Ukraine*

The article emphasizes one of the factors in the creation of national consciousness at the philosophical level, namely the potential of historical science. History as a science is likely to form national consciousness on an objective level around such cultural meanings that gravitate towards universal, and universally meaningful.

It has been demonstrated that the spread of nationalist ideas during the 19th and 20th centuries created an ambivalent attitude towards such concepts as nation, nationalism, and national consciousness: from unconditional acceptance to total rejection. On the one hand, national consciousness is considered as a manifestation of the universal at certain stages of historical development, as a path to the universal in the historical development of the people, as its mind and morality (Fichte, Hegel), feelings and values (Smith). On the other hand, there is a danger of national conflicts, national separation, and the use of the national idea for ideological purposes in an attempt to pass off national consciousness as universal (Marx, R. Tabor, constructivist school).

It has been proven that History as a science is able to offer us a wide range of empirical material for our own analysis, as well as analytical historical interpretations that allow us to continue the discussion within the framework of the formation of national consciousness. Despite the complexity of historical research within the framework of working with facts, putting forward hypotheses, and forming historical interpretations in the presence of distortions of the historical process, we can use the achievements of historical research in the process of forming national consciousness. Objective historical research in the field of politics, culture, economy, etc. is able to avoid such negative aspects of nationalism as conflict, separatism, and political ideology, and to constitute national consciousness around such cultural meanings that tend towards the general and universal. At the same time, modern challenges of Pseudo History devalue the intellectual achievements of professional historians and force them to pay more attention to the popularization of their scientific works.

Key words: national consciousness, nation, nationalism, history, pseudo-history.